

Державна підтримка сфери вищої освіти для глобального лідерства в ХХІ столітті

Лариса Антонюк,
д.е.н., професор, проректор з наукової роботи, директор Інституту вищої освіти ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Наталія Василькова,
к.е.н., доцент, доцент кафедри маркетингу імені А. Ф. Павленка, науковий співробітник Інституту вищої освіти, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Марія Сандул,
к.е.н., доцент кафедри міжнародної торгівлі і маркетингу ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Анотація

У сучасному світі інновації є не лише потужним драйвером економічного зростання, а й важливою передумовою конкурентоспроможності як для підприємств, так і країн. І якщо в попередніх економічних моделях їх більше розглядали як незалежні сили, в економіці знань, інновацій та глобальних інформаційних мереж вагомішою стає роль державної політики, спрямованої на заохочення до інноваційної діяльності та підтримку генерування нових знань, розвитку людського капіталу, технологій, підприємництва. Крім формування сприятливого підприємницького клімату, важливими структурними заходами для інноваційного розвитку країни, її окремих регіонів і галузей є збільшення видатків, зокрема державних, на дослідження й розробки, а також зростання інвестицій в освіту.

Тому метою цього дослідження є узагальнення міжнародного досвіду державної підтримки сфери вищої освіти, а також виявлення передумов і перспектив формування та реалізації в Україні державної політики в сфері вищої освіти, орієнтованої на технологічний і соціально-економічний розвиток країни.

У статті проаналізовано досвід провідних країн щодо державної політики сприяння конкурентоспроможному розвитку системи вищої освіти. На основі аналізу вітчизняних і зарубіжних публікацій, статистичних даних, аналітичних матеріалів, міжнародних документів програмного характеру, використовуючи системний підхід, визначено основні напрями, які заслуговують на увагу при вдосконаленні державної політики в сфері вищої освіти в Україні. Обрунтовано доцільність і необхідність розроблення комплексу стимулюючих заходів з боку держави для підвищення міжнародної конкурентоспроможності системи вищої освіти України, її більшої інтеграції в Європейський простір вищої освіти та Європейський дослідницький простір, посилення інноваційної складової вітчизняної економіки.

Ключові слова: заклади вищої освіти, система вищої освіти, конкурентоспроможність, університетська наука, фінансування вищої освіти.

Університети завжди були основними продуцентами й постачальниками знань у суспільстві, але сьогодні їх визнають головними генераторами економіки знань. В умовах глобальної конкуренції більшого значення для забезпечення інноваційного й продуктивного розвитку держави набуває комплекс взаємозв'язків між високоякісною вищою освітою, науковими дослідженнями як в академічному середовищі, так і за його межами, інноваціями в усіх секторах економіки, мережами кооперації між академічними й неакадемічними установами. Нині Україна потребує переосмислення свого місця в світовому економічному просторі, невідкладного пошуку й реалізації шляхів прискореного інноваційного зростання, спрямованого на підвищення рівня добробуту та поліпшення позицій країни в

глобальних рейтингах конкурентоспроможності. Ураховуючи визначальну роль сфери вищої освіти в економічному, технологічному, суспільному розвитку країн, ключовими партнерами для уряду України в досягненні таких цілей мають стати заклади вищої освіти, що передбачає і розроблення зваженої, цілеспрямованої та сприятливої державної політики в цій сфері.

В останнє десятиліття на тлі процесів лібералізації, приватизації та маркетизації в системах вищої освіти багатьох країн, а також усе більш глобального характеру конкуренції на ринку освітніх послуг і зростання ролі університетів у забезпеченні конкурентоспроможного розвитку країн питання державної політики в сфері вищої освіти, зокрема моделей державного фінансування, набуло особливої актуальності й стало предметом численних досліджень у різних країнах світу. Вивченню цієї проблеми присвячені роботи таких учених як Боголіб Т. М., Бойко А. І., Ганжела В. Е., Дзюба С. Г., Зайченко В. В., Ільницький Д. О.¹, Каленюк І. С.^{2, 3}, Коваленко Д. І., Кузьміна Н. Г., Левченко А. О., Левченко О. М., Павлюткін І. В., Платонов Ю. А., Плотнікова Н. В., Радіонова Н., Савченко І. Г., Чумак О. В., Цимбал А. І.⁴, Юрга В. А., Догерті К. Дж., Дойл В.Р., Йонгблуд Б., Кінне А., Редді В., Ронка Дж. М., Тандберг Д. А., Воссенштейн Г., Веєрц Д. Дж., Зумета В. та багатьох інших.

Незважаючи на зростання зацікавленості наукової спільноти у вивченні окремих моделей державного фінансування вищої освіти, недостатньо дослідженими в Україні залишаються питання більш широкої державної підтримки цієї сфери для конкурентоспроможного розвитку системи вищої освіти та держави загалом. Метою статті є узагальнення міжнародного досвіду державної підтримки сфери вищої освіти, а також виявлення передумов і перспектив формування та реалізації орієнтованої на суспільний розвиток державної політики в сфері вищої освіти в Україні.

Сьогодні державні й приватні дослідницькі університети в провідних країнах світу відіграють ключову роль у продукуванні нових знань, на основі яких створюються інновації. Світовий досвід доводить, що вища освіта та інновації є важливими рушіями конкурентоспроможності країни у світовій економіці. Зіставлення позицій країн-лідерів за індексом глобальної конку-

рентоспроможності та їх позицій в глобальних рейтингах інновацій і національних систем вищої освіти це підтверджують (рис. 1). Україна в 2019 р. за Індексом глобальної конкурентоспроможності посіла 85-ме місце, за Глобальним інноваційним індексом (INSEAD, WIPO) — 47-те, а в Рейтингу національних систем вищої освіти (Universitas21) — 38-ме місце (в рейтингу 2020 р. — 36-те).

З метою сприяння обміну між країнами інноваційними та успішними ініціативами та визначення політичних рішень для максимізації внеску вищої освіти в досягнення національних економічних і соціальних цілей Організацією економічного співробітництва та розвитку було проведено комплексне міжнародне дослідження політики у сфері вищої освіти⁵. У ньому визначено вісім основних викликів для вищої освіти, а саме: управління, фінансування, забезпечення якості, справедливості (рівність можливостей), внесок у дослідження та розробки та інновації, академічна кар'єра, зв'язок з ринком праці та інтернаціоналізація. Новими імперативами розвитку для країн за таких умов є: забезпечення високоякісної підготовки фахівців; підтримання бази наукових досліджень, що є конкурентоспроможними на глобальному рівні; поліпшення процесу поширення знань на користь суспільства.

Щоб реагувати на виклики нової ери, університети адаптують свої основні функції, одночасно створюючи можливості для виходу на ринки нових для себе видів освітніх послуг, наукових досліджень, а також на нові географічні ринки. При цьому в більшості європейських країн, зокрема в Німеччині, Франції, Італії та ін., університети орієнтуються на пріоритетні напрями розвитку, визначені в національній стратегії (або програмі) в сфері досліджень та інновацій (назви документа відрізняються залежно від країни). Мета такого програмного документа — забезпечити координацію між дослідженнями й іншими національними політиками та націлити країну на досягнення стратегічних цілей як на національному, так і на загальноєвропейському рівні, водночас сприяючи поступовій інтеграції між державними та приватними науково-освітніми установами.

Зокрема, у Національній стратегії розвитку вищої освіти Франції виокремлено 5 стратегічних напрямів, а саме: конструювання суспільства, яке навчається, і підтримка вітчизняної економіки; розвиток європейського та міжнародного вимірів у національній системі вищої освіти; сприяння розширенню реального

¹ Антоноук А. Л., Ільницький Д. О., Барабась Д. О., Сандул М. С. Міжнародна конкурентна диспозиція національних систем вищої освіти... С. 7—32.

² Каленюк І. С. Напрями трансформації механізмів фінансування освіти... С. 24—36.

³ Каленюк І. С., Цимбал А. І. Особливості регулювання ринку освітніх послуг... 2011. 183 с.

⁴ Там само.

⁵ Santiago P., Tremblay K., Basri E., Arnal E. Tertiary Education for the Knowledge Society. Paris: OECD. 2008...

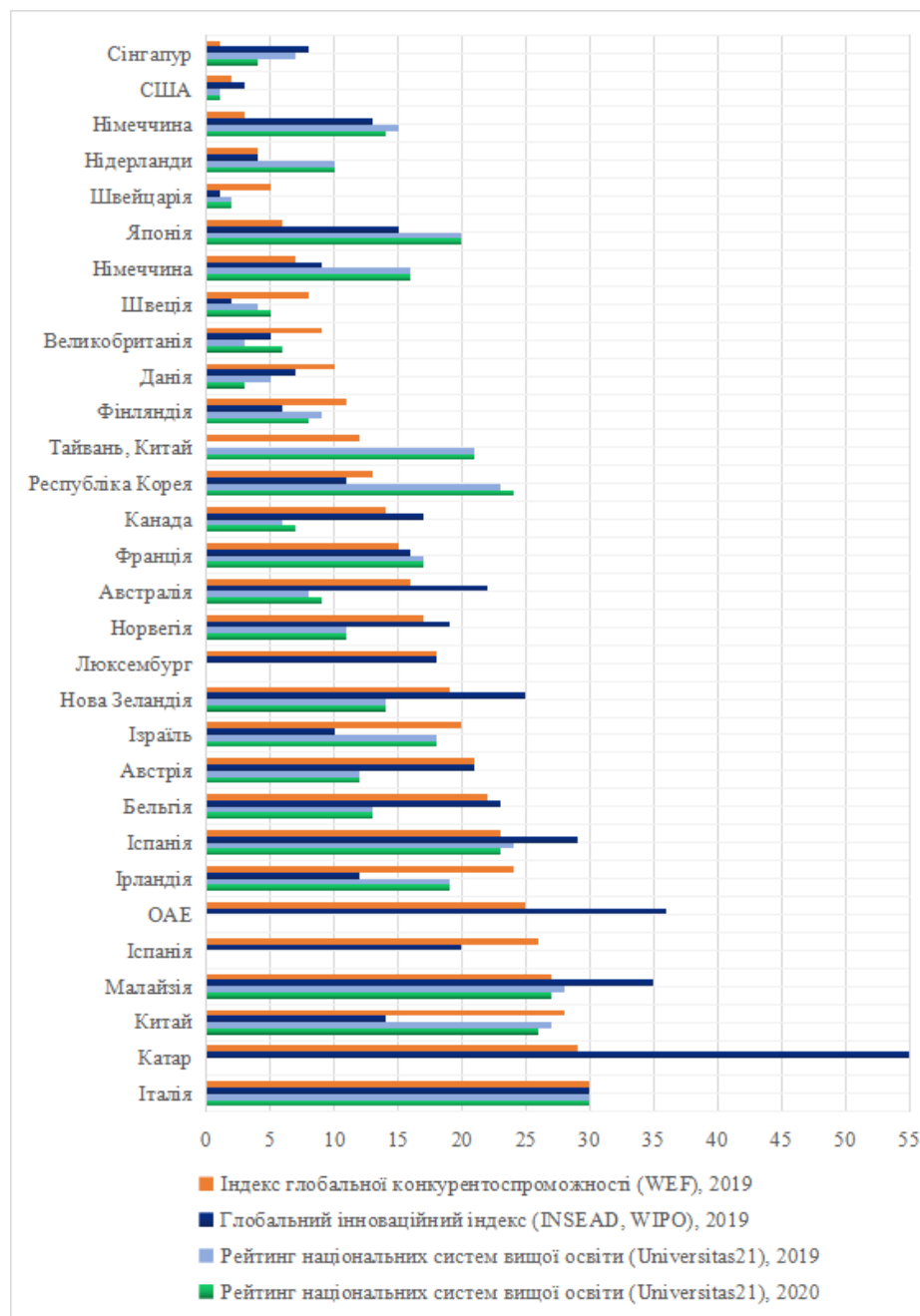

Рис. 1. Топ-30 країн за Індексом глобальної конкурентоспроможності та в глобальних рейтингах інновацій і національних систем вищої освіти (2019 — 2020 рр.)

Джерело: складено авторами за ^{1,2,3}

суспільного залучення та стимулювання інклюзивності; винайдення моделі вищої освіти XXI-го століття; відповідність надіям і сподіванням

молоді⁴. Щодо кожного стратегічного напрямку в цій стратегії виокремлено конкретні практичні пропозиції. Так, досягнення цілі «конструювання суспільства, яке навчається й підтримує вітчизняну економіку» передбачається шляхом

¹ The Global Competitiveness Report 2019. WEF. 2019...

² The Global Innovation Index 2019: Creating Healthy Lives...

³ U21 Ranking of National Higher Education Systems 2020...

⁴ Stratégie nationale de l'enseignement supérieur - StraNES. Ministère de l'Enseignement supérieur, de la Recherche et de l'Innovation. 2015...

Таблиця 1

ЧАСТКА СУСПІЛЬНОГО (ДЕРЖАВНОГО) ФІНАНСУВАННЯ У ЗАГАЛЬНИХ ВИТРАТАХ НА СФЕРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КРАЇНАХ ЄС ТА ОЕСР, %¹

Країна	Частка суспільного (державного) фінансування у загальних витратах на сферу вищої освіти, %	Країна	Частка суспільного (державного) фінансування у загальних витратах на сферу вищої освіти, %
Фінляндія	96,59	Литва	69,25
Норвегія	94,14	Мексика	69,10
Люксембург	94,04	Латвія	68,88
Австрія	93,57	Середнє по країнах ОЕСР	68,54
Ісландія	91,96	Португалія	68,41
Швеція	88,33	Іспанія	67,14
Естонія	87,93	Російська Федерація	64,86
Словенія	86,04	Угорщина	64,67
Бельгія	85,25	Італія	64,05
Німеччина	84,60	Ізраїль	55,96
Польща	81,60	Канада	53,26
Франція	78,73	Нова Зеландія	50,60
Середнє для ЄС23	76,60	Австралія	39,52
Чеська Республіка	76,39	Корея	37,58
Туреччина	74,63	Чилі	35,84
Ірландія	71,70	США	34,57
Словацька Республіка	71,69	Велика Британія	32,30
Нідерланди	70,59	Японія	30,56

підвищення рівня кваліфікації населення, розвитку мобільних професійних навичок, інноваційності та креативності; підготовки до нових професій; розширення доступу й можливостей отримання різносторонніх і міждисциплінарних компетенцій (цифрові, мовні; проєктні навички тощо); удосконалення навчальних програм для професій майбутнього. Поставлено за ціль втілити принцип «навчання впродовж життя» в реальність, щоб 10 % ринку професійного навчання припадало на державні вищі навчальні заклади або ж такі, що акредитовані державою.

Згідно зі стратегією, роль університетів у Франції повинна зростати, вони мають стати осередками налагоджування суспільних зв'язків і «лабораторіями» майбутнього суспільства. Стратегія має на меті підвищення кількості науковців в країні (Ph.D., докторів наук) і поліпшення показників їхнього працевлаштування в секторах економіки й державному управлінні (до 2025 року планується навчати 20 тис. науковців щорічно). Планується також сприяння розширенню реального суспільного залучення та стимулювання інклюзивності. Так, до 2025 року має бути вдвічі скорочений розрив у частці тих,

хто отримує вищу освіту, в розрізі суспільних класів: нині лише 28 % дітей із сімей робітників отримують вищу освіту, порівняно з 65 % дітей із сімей інженерів та управлінців.

Не менше уваги в Національній стратегії розвитку вищої освіти Франції приділено науково-освітній компоненті. Навчальна діяльність розглядається як центральна складова і пріоритет кар'єри викладачів і викладачів-дослідників, що означає необхідність надавати навчальній діяльності такої ж ваги, як і дослідницькій. У Франції також передбачено створення спеціального бюджету на фінансування перехідного, реформаційного етапу, і адаптацію економічної моделі системи вищої освіти, забезпечення узгодженості фінансування відповідно до намічених цілей. Задля цього планується посилити роль Франції в Європейському просторі вищої освіти. Важливим є й створення для підприємств стимулів інвестувати у вищу освіту: зокрема, Стратегією пропонується спрямовувати 0,25 % фонду зарплати підприємств у вищу освіту, а також стимулювати регіональну промисловість підтримувати навчальні установи різних рівнів.

Аналізуючи роль держави в конкурентоспроможному розвитку системи вищої освіти, варто зазначити, що державні кошти є основним джерелом фінансування сфери вищої освіти в

¹ Education at a Glance 2019: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, 2019... p. 293.

країнах ОЕСР, хоча приватне фінансування вищої освіти також відіграє значну роль. Частка державних витратків у середньому в країнах ОЕСР становить 90 % для початкової, середньої, а також професійної за межами вищої освіти та близько 68 % — для вищої освіти¹. Країни ОЕСР витрачають у середньому 4 % ВВП на навчальні заклади від початкового до вищого рівня освіти, проте між окремими країнами спостерігаються значні розбіжності². У Чеській Республіці, Італії, Японії, Литві, Люксембургу, Словацькій Республіці та Російській Федерації прямі державні інвестиції в сферу освіти становлять близько 3 % ВВП, тоді як Бельгія, Бразилія, Фінляндія, Ісландія, Норвегія та Швеція виділяють близько 5–7 % ВВП на навчальні заклади всіх рівнів. Частка державних витратків у загальному обсязі фінансуванні сфери вищої освіти є найбільшою в Фінляндії, Норвегії, Люксембургу, Австрії, а найменшою серед країн ОЕСР — у США, Великій Британії, Японії (табл. 1).

Переважає частка державних витратків на освіту йде напряму до освітніх інституцій, однак важливу роль у фінансуванні вищої освіти відіграють і державні кошти, які уряди країн виділяють напряму студентам і домогосподарствам через інші механізми розподілу (стипендії, гранти, кредити та позики студентам для оплати вартості навчання тощо). Такий трансфер державних коштів до приватного сектора становить 9 % загального обсягу коштів на вищу освіту в країнах ОЕСР (решта коштів — прямі державні витрати на освіту), проте в Австралії та Великій Британії цей показник перевищує 20 %³. При цьому відсоток витрат на освіту через такий суспільний трансфер (надання стипендій, кредитів, позик тощо) у загальних державних витратах становить у середньому по країнах ОЕСР 1 %, а в розрізі країн коливається від 2–3 % у Австралії, Нідерландах, Новій Зеландії, Великій Британії до менше 0,3 % в Чеській Республіці, Люксембургу та Російській Федерації⁴.

У щорічній доповіді Центру вимірювання досягнень університетів⁵ «Найкращі американські дослідницькі університети» здійснюється аналіз і наводяться статистичні дані щодо продуктивності досліджень американських закладів вищої освіти. Цікавим є те, що частка держав-

них витрат на фінансування досліджень в університетах США становить від 37,1 до 93,3 % і залишається відносно сталою протягом останніх років. Зокрема, Гарвардський університет і Массачусетський технологічний інститут спрямовують близько 50 % свого бюджету на наукову діяльність, і переважна частина — це державні кошти, отримані на конкурсній основі. Слід також зазначити, що у США державне фінансування досліджень покриває й непрямі витрати у розмірі 35–55 % прямих витрат, на відміну від, наприклад, Німеччини, у якій непрямі витрати на дослідження університети покривають самі.

Інвестиційний потенціал країн є важливим фактором для оцінювання динаміки державного фінансування освіти. Порівнюючи середні річні темпи зростання реального ВВП і середні річні темпи зростання фінансування впродовж 2008–2018 років, можна виокремити чотири групи країн:

- 12 національних систем освіти (таких країн, як Австрія, Німеччина, Данія, Хорватія, Ісландія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Швеція, Туреччина, Швейцарія) збільшували обсяги інвестування в державні університети, при цьому темпи зростання значно перевищували темпи зростання їх економік;

- 4 країни (Франція, Угорщина, Польща, Словенія) мають певний не використаний потенціал, оскільки їх рівень інвестицій у сферу освіти відставав від зростання ВВП у зазначений період;

- 9 систем освіти (Чеської Республіки, Естонії, Іспанії, Фінляндії, Ірландії, Литви, Румунії, Сербії, Словаччини) скоротили фінансування університетів, незважаючи на загалом позитивне зростання ВВП;

- Італія є єдиною країною, яка скоротила фінансування державних університетів більшою мірою, ніж відбувалось річне скорочення ВВП упродовж досліджуваного періоду⁶.

У середньому по країнах ОЕСР 83 % усього обсягу фінансування освітніх установ — від закладів початкової освіти до вищих навчальних закладів — надходить із суспільних джерел (з державного бюджету, бюджетів державно-територіальних одиниць у межах країни або з бюджетів нижчих рівнів), решта 17 % — з приватних джерел. У Фінляндії, Люксембургу, Норвегії та Швеції частка приватних фондів, що спрямовуються на фінансування освіти, становить 3% або навіть менше. Приватні ж джерела фінансування становлять приблизно одну третину всіх освітніх витрат у Австралії, Чилі,

¹ Education at a Glance 2019: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, 2019... pp. 292-293.

² Education at a Glance 2019: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, 2019... p. 281.

³ Education at a Glance 2019: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, 2019... p. 290, p. 295.

⁴ Education at a Glance 2019: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, 2019... p. 304.

⁵ The Center for Measuring University Performance. URL: <http://mup.asu.edu>.

⁶ EUA Public Funding Observatory 2019/20. Belgium: European University Association...

Колумбії, Японії, Кореї, Великій Британії та США. При цьому з міжнародних джерел надходить до навчальних закладів середньому 1 % загальних надходжень, в Естонії, Люксембургу та Португалії цей показник становить близько 3 %¹. Якщо окремо розглядати вищу освіту, то в середньому в країнах ОЕСР близько 31 % загальних видатків на заклади вищої освіти надходять з приватних джерел².

Отже, у більшості країн джерелами фінансових ресурсів, що спрямовуються на покриття витрат навчальних закладів, є державні видатки, кошти міжнародних установ, приватних установ, а також студентів та їхніх сімей. Значна частина державних витрат спрямовується безпосередньо до закладів освіти, однак уряди також розподіляють кошти на навчальні заклади за допомогою інших механізмів — шляхом надання субсидій на навчання або безпосереднього державного фінансування установ на основі кількості зарахованих студентів чи кредитних годин; шляхом субсидювання студентів, домогосподарств та інших приватних організацій (через стипендії, гранти та кредити, які можуть бути віднесені до плати за навчання, яку отримують навчальні заклади).

Державна підтримка відіграє особливо важливу роль у системах вищої освіти нових індустріальних країн. Розвиток вищої освіти в цих країнах характеризується наявністю багатьох спільних рис, серед яких — активна участь держави, плановість, використання кращого досвіду закордонних систем освіти, фокусування на перетворенні системи вищої освіти на генератора інноваційного розвитку країни.

Зокрема, система вищої освіти Сінгапуру, перейнявши чимало традицій від британської системи освіти, зазнала суттєвих трансформацій під час правління Лі Куан Ю, стратегія якого ґрунтувалась на прагненні «розвинути єдиний природний ресурс Сінгапуру — його народ»³. Рішення максимально використати напрацювання минулого, комплексний підхід до реформування вищої освіти дав змогу Сінгапуру в доволі короткі терміни розбудувати одну з найсучасніших і найбільш конкурентоспроможних систем вищої освіти (4-е місце в рейтингу Universitas 21 у 2020 р.)⁴.

За дослідженням експертів Всесвітнього економічного форуму, уряд Сінгапуру є найбільш «готовим до майбутнього», що є однією з основ

збереження конкурентоспроможності в умовах Четвертої промислової революції⁵. У бюджеті Сінгапуру на 2018 рік було закладено 12,8 млрд. дол. фінансування системи освіти, з яких близько 40 % отримує вища освіта⁶. Система вищої освіти країни складається з п'яти технічних університетів, трьох університетів, національного педагогічного інституту та інституту політехнічної освіти, що надає післядипломну освіту. Викладання з 1970-х років ведеться англійською мовою; водночас, офіційними мовами країни є літературна китайська, малайська й тамільська мови. Національний університет Сінгапуру (заснований в 1905 р.), що входить до Міжнародного альянсу дослідницьких університетів⁷, посів 25-е місце в рейтингу топ-100 кращих університетів світу у 2020 р.⁸. Відомими науковими установами є також Наньянський технологічний університет (заснований в 1991 р., 48-е місце в рейтингу Топ-100 в 2020 р.), Сінгапурський університет менеджменту (створений в 2000 р.) і політехніки (Республіканський (2002 р.), Сінгапурський (1954 р.), Темасек (1990 р.), Нге Анн (1963 р.)). У Сінгапурі також представлені кампуси таких провідних світових університетів, як Стенфордський, Чиказький, Массачусетський технологічний інститут, Університет ім. Дж. Хопкінса, французький INSEAD та ін., що фактично робить Сінгапур міжнародним центром вищої освіти, приваблюючи кращих студентів Азії.

Навіть у кризових умовах система вищої освіти країни дотримується принципу забезпечення доступності освіти для молоді. Так, усі 6 автономних університетів Сінгапуру на початку 2020 року підтвердили свій намір не підвищувати вартість навчання для студентів цього року⁹. А в бюджеті країни в частині витрат на вищу освіту на 2020 рік закладено підвищення

⁵ The Global Competitiveness Report 2019. WEF. 2019...

⁶ Tan A. *Singapore Budget 2018: Spending needs to grow in healthcare, infrastructure, security and education*. Business Times. 2018...

⁷ Міжнародний альянс дослідницьких університетів — альянс з 10 провідних наукомістких університетів світу, заснований в кінці 2005 р., почав роботу 14 січня 2006 р. До нього входять: Австралійський національний університет, Єльський та Університет Каліфорнії — Берклі (США), Кембриджський і Оксфордський університети (Велика Британія), Копенгагенський університет (Данія), Національний університет Сінгапуру (Сінгапур), Пекінський університет (КНР), Токійський університет (Японія) і Федеральна вища технічна школа Цюріха (Швейцарія). International Alliance of Research Universities: About. IARU. URL: <http://www.webcitation.org/69q0Utkub>.

⁸ Top 100 world universities 2020 — THE rankings...

⁹ Yong C. 6 universities will not raise tuition fees for citizens. 2020...

¹ Education at a Glance 2019: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, 2019...

² Там само.

³ Сінгапурська історія. Мемуари Лі Куан Ю. У двох томах. К. 2011...

⁴ U21 Ranking of National Higher Education Systems 2020...

соціальних стипендій для студентів з низьким і середнім рівнем достатку¹.

Вражаючими є результати у нарощенні потенціалу й конкурентоспроможності системи вищої освіти Китаю за останні 20 років². У 2020 році вона посіла 26-те місце серед 50-ти країн в рейтингу національних систем вищої освіти Universitas 21 і 42-те із 132-х країн у рейтингу конкурентоспроможності талантів (у 2017 р. — 54-те). Серед програм навчання домінують технічні, математичні, наукові дисципліни. В останні 15–20 років за значної державної підтримки прискореними темпами зростали міжнародна академічна мобільність і співпраця з іноземними установами, що привело до суттєвого нарощення диверсифікованості вищої освіти в Китаї, і разом з тим завдяки комплексній державній підтримці, допомогло суттєво наростити науково-освітню потужність провідних китайських університетів, яких у країні налічуються близько трьох тисяч. Рівень залученості молоді до вищої освіти, яка вважається надзвичайно престижною в країні (конкурс становить 200–300 осіб на місце), збільшився з 21 % у 2006 році до 51,6 % за підсумками 2019 року. Вища освіта в Китаї є платною, незважаючи на те, що більш як 60 % університетів є державними; однак поширеною є практика цільового фінансування отримання вищої освіти підприємствами й організаціями, кредитування, навчання без відриву від виробництва. Загалом за період активного реформування системи освіти в Китаї значно зросли державні витрати на розвиток вищої освіти та наукових досліджень, хоча фінансування у різні роки є нерівномірним (у середньому близько 0,7 % ВВП).

У Китаї за останні роки кількість університетів світового класу зростала найшвидше порівняно з рештою країн світу: із 13-ти в 2009 році до 51-го у рейтингу QS 2021³. Подальше нарощування потенціалу китайських університетів передбачається Національним планом на середньотривалу перспективу реформ освіти та розвитку (2010–2020 рр.). Кращими дослідницькими університетами Китаю є Пекінський, університет Цинхуа, Фуданьський університет, Шанхайський університет Цзяо Тун, університет Чжецзян, Харбінський технологічний інститут, університет науки і техніки Китаю та ін. Прискорений розвиток університетів та їх перетворення на провідні світові дослідницькі наукові й освітні центри відбувався в умовах значної державної підтримки, зокрема в рамках

ініціатив «Проект 211» (1995 р., спрямована на досягнення університетами лідерських світових позицій через удосконалення навчальних програм відповідно до міжнародних стандартів і принципів міждисциплінарності, нарощення дослідницького потенціалу шляхом розвитку професорсько-викладацького складу та академічної мобільності, інфраструктурних реформ у системі вищої освіти й розвитку електронної та дистанційної освіти), «Проект 985» (1998 р., цільова програма, спрямована на нарощування фінансування кращих університетів / факультетів з метою посилення їх дослідницької продуктивності тощо)⁴. Це створило передумови для зростання диспропорцій між провідними університетами та рештою інституцій вищої освіти країни, однак нині в Китаї також діють програми з розвитку регіональних університетів, що забезпечує передумови для скорочення розриву якості вищої освіти на Заході й Сході Китаю, а також задовольняє регіональні потреби в кваліфікованих кадрах. Водночас, провідні китайські університети проводять стратегії розширення власної присутності в глобальному академічному просторі, приваблюючи науковців і студентів з усього світу, а також відкриваючи власні кампуси в інших країнах Азії.

Проблеми, що виникли на цьому етапі розвитку системи вищої освіти Китаю, стосуються передусім недостатньої якості вищої освіти в різних частинах країни, порівняно невеликого сукупного досвіду реформаторів і адміністративного персоналу, незначної гнучкості управлінців, обмеженості автономії університетів і викладачів у системі, масштабності поставлених завдань. Однак, урахувавши цілеспрямованість державних реформаторських кроків, високу національну мотивацію, зростання ВВП і, відповідно, обсягів фінансування вищої освіти й науки, а також вдосконалення академічної культури та практики використання кращого світового досвіду, немає сумнівів в тому, що подальше нарощування конкурентоспроможності системи вищої освіти Китаю ще більше посилить його позиції серед країн — ключових інноваторів і призведе до зростання інтелектуального потенціалу національної економіки та перетворення на країну з якісним і високоосвіченим людським ресурсом.

Значних змін в останні 25 років зазнала і система вищої освіти Південної Кореї. Завдяки послідовному реформуванню й потужній державній підтримці університети країни суттєво наростили потенціал і посіли гідне місце

¹ Lam F. Budget 2020: Boost in bursaries, other financial assistance for students. 2020...

² Education in China: a Snapshot. OECD. 2016...p. 11.

³ QS World University Rankings. QS. 2021...

⁴ Higher Education and Research in China. Federal Department of Foreign Affairs, Embassy of Switzerland in China, Science, Education, and Health section. 2014...C. 10.

серед кращих у світі (24-е місце в рейтингу Національних систем вищої освіти Universitas 21 у 2020 р.). З 1990-х років і дотепер головною метою національної політики уряду є якісні зміни у вищій освіті. Реформування вищої освіти в Південній Кореї проходило в декілька етапів. У 1995–1999 роках основні зусилля було спрямовано на диверсифікацію та спеціалізацію університетів, створення автономної та демократичної наукової спільноти, нарощування креативності та різноманітності навчальних програм. Саме в цей період відбулось підвищення фінансування вищої освіти до 5 % ВВП. Цією реформою було також надано державний дозвіл на створення приватних інституцій вищої освіти. У 1999 році було розпочато програму «Brain Korea 21», що діяла до 2012 року. Її головними завданнями були: створення в країні університетів світового класу, упровадження міждисциплінарного підходу до наукових досліджень, мобільності між предметами, програмами й освітніми закладами, а також ширше використання новітніх технологічних досягнень, більш гнучкий підхід до викладання. Загальне фінансування програми становило 3,2 млрд дол. Основна увага приділялась науковим та інженерним дослідженням, на які було виділено 87,1 % фінансування (дослідження у сфері гуманітарних і суспільних наук отримали тільки 4,2 % коштів). Перед університетами — отримувачами коштів було поставлено вимогу впровадити значні організаційні реформи відповідно до світових стандартів (вони стосувались, зокрема, процедур зарахування до університету, академічних стандартів, системи оцінювання тощо). Урядом також приділялась значна увага розвитку університетів у регіонах задля скорочення диспропорцій в навичках по країні. З 2008 року реформи системи вищої освіти в Південній Кореї стосувались встановлення більш жорсткої системи найму викладачів університетів, підвищення кількості англійських програм, надання більшої автономії університетам щодо вибору навчальних програм, посилення взаємозв'язків між промисловістю й університетами, зростання державної підтримки університетам щодо глобалізації їх діяльності. У цей період відбулось також певне відновлення розвитку гуманітарних наук у Південній Кореї.

Програма розвитку вищої освіти “Brain Korea 21 Plus” (2013–2019 рр., загальний обсяг фінансування — 2 млрд дол. США) мала на меті якісний стрибок системи освіти й дослідницького потенціалу країни. На цьому етапі політика держави фокусувалась на розвитку дослідницьких університетів світового класу, розвитку експертів високого рівня та конвергенції кафедр, підвищенні якості освіти й досліджень. Актуальними трендами розвитку університетів

країни нині є активна цифровізація та практика навчання впродовж всього життя.

Результати послідовного реформування системи вищої освіти країни є доволі вражаючими. 70,8 % випускників шкіл продовжують отримувати вищу освіту. На даний час 6 корейських університетів входять до топ-100 кращих вищих навчальних закладів світу за рейтингом QS 2021 (у 2015 р. — 3)¹. Найбільш конкурентний Сеульський національний університет — на 37-му місці в цьому рейтингу, Корейський передовий науково-технологічний інститут (KAIST) — на 39-му (у 2015 р. — на 51-му).

Порівняльний аналіз фінансування наукової сфери в різних країнах свідчить про те, що найвищі прямі державні витрати на дослідження та розробки серед країн ОЕСР — у Люксембурзі, Естонії, Польщі, Угорщині, Ірландії, США. А за показником сумарних витрат на дослідження серед країн ОЕСР лідирують Ізраїль (близько 4,3 % від ВВП) і Південна Корея (4,2 % від ВВП), далі — Швейцарія, Японія, Швеція, Австрія, Данія, Німеччина, Фінляндія, США². Як прогнозують експерти дослідницького інституту Battelle, ці витрати у вищій освіті в подальшому зростатимуть, і особливо прискорено — у Китаї (рис. 2). Довгостроковий прогноз передбачає, що навіть незважаючи на те, що відданість США і країн Європи новітнім дослідженням і розробкам не зменшується, зростання китайської економіки стимулюватиме рівень фінансування науки в цій країні.

В умовах Четвертої промислової революції державна підтримка вищої освіти й наукових досліджень залишається одним із найважливіших імперативів інноваційного розвитку країн, що підтверджується експертами Всесвітнього економічного форуму³. За їхніми висновками, «готовність до майбутнього» та гнучкість інституцій, уряду та індивідуумів набувають особливого значення для успішного економічного розвитку в сучасних умовах, поряд з відкритістю економіки; водночас, з огляду на принципи сталого розвитку, досягнення цілей розвитку та скорочення нерівності є неможливим без проактивного та далекоглядного лідерства. Системи вищої освіти за підтримки урядів можуть стати ключовими гравцями у вирішенні проблем слабкості інституцій (щодо безпеки, захисту прав власності, соціального капіталу, фінансової системи, етики та прозорості, корпоративного управління тощо), що значно гальмує нарощування рівня життя

¹ QS Stars University Ratings. 2015. URL: <http://www.topuniversities.com/>

² Gross domestic spending on R&D. OECD. 2017...

³ The Global Competitiveness Report 2019. WEF. 2019...

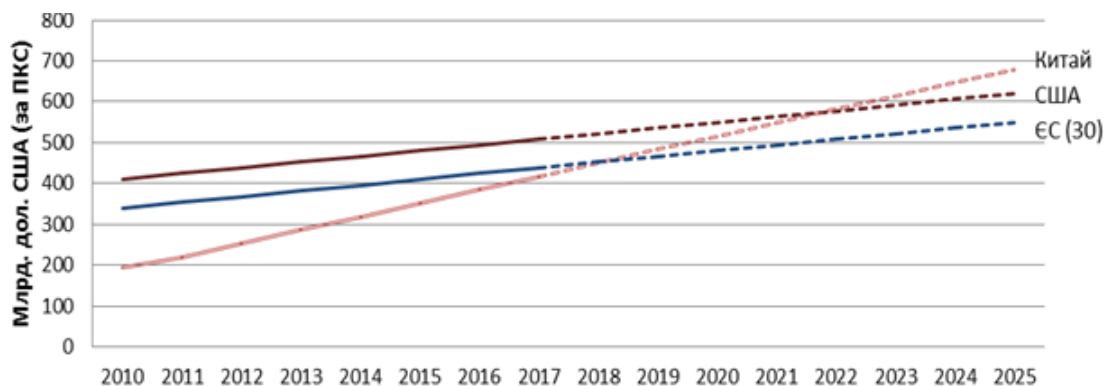

Рис. 2. Витрати на дослідження у США, ЄС і Китаї, 2010–2017 (2018–2025 рр. — прогноз)¹

та доходів населення, економічний і соціальний прогрес у багатьох країнах.

Для забезпечення високої конкурентоспроможності України у XXI ст. необхідна зважена, цілеспрямована й орієнтована на розвиток державна політика в сфері вищої освіти, досліджень та інновацій, що має передбачати визначення на основі ґрунтовного аналізу стратегічних пріоритетів розвитку країни, створення сприятливих умов для економічних агентів, координування й стимулювання досягнення ними видатних результатів через дієвий механізм фінансових та інших інструментів. При цьому важливо врахувати як наявний потенціал, національні особливості, так і кращий світовий досвід.

Ураховуючи досвід багатьох провідних країн, поряд з базовим фінансуванням державних вищих навчальних закладів, має бути розроблений і запроваджений механізм додаткового фінансування на конкурсній основі, зважаючи на результати наукової й освітньої діяльності закладів, а також їх концепції розвитку. Переможці конкурсного відбору на додаткове фінансування повинні визначатись на основі рекомендацій груп незалежних міжнародних експертів, а не урядовими структурами. Програми додаткового фінансування мають передбачати свободу вищих навчальних закладів у виборі напрямів і тем наукових досліджень, стратегічних партнерів і ресурсів для реалізації проектів, що стимулюватиме університети концентрувати зусилля на наукових сферах, в яких вони володіють конкурентними перевагами, підвищувати результативність та ефективність досліджень через особисту зацікавленість виконавців проектів в обраних темах. При цьому має бути забезпечена реальна фінансова автономія, що пов'язана з правом са-

мостійно та вільно залучати, розпоряджатися й використовувати фінансові ресурси.

Важливими напрямками державної підтримки сфери вищої освіти є сприяння збереженню й розбудові матеріальної бази та соціальної інфраструктури вищих навчальних закладів, зокрема через надання цільових державних пільгових кредитів. Потребують перегляду й удосконалення системи заохочення та мотивації наукової, освітньої та інноваційної діяльності, які мають забезпечити економічні й соціальні гарантії науково-педагогічним працівникам, підвищити їхній соціальний статус і престиж професії. Пільгове кредитування також може бути передбачено для придбання та будівництва житла науково-педагогічними працівниками. Поліпшення матеріальної бази, підвищення якості освіти, а також створення системи доступних кредитів на вищу освіту сприятиме зростанню конкурентоспроможності вітчизняних закладів вищої освіти серед української молоді та залученню іноземних студентів.

Забезпечення пріоритетного бюджетного фінансування сфери вищої освіти й науки в достатньому обсязі, стратегічного інвестування в розвиток дослідницьких університетів, а також формування сприятливого правового середовища для реалізації університетами закріпленого на законодавчому рівні права автономії дасть їм змогу збільшити їх внесок у прискорення економічного зростання, підвищення продуктивності, поліпшення розвитку особистості та суспільства загалом, зниження соціальної нерівності.

Література

Антонюк Л. Л., Ільницький Д. О., Барабась Д. О., Сандул М. С. Міжнародна конкурентна диспозиція національних систем вищої освіти. Міжнародна економічна політика. 2017. № 2 (27). С. 7–32.

¹ 2015 Global R&D Funding Forecast, Battelle and R&D Magazine. 2014..

Каленюк І. С. Напрями трансформації механізмів фінансування освіти в сучасному світі. Демографія та соціальна економіка. 2017. № 1 (29). С. 24–36. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2017.01.024>.

Каленюк І. С., Цимбал Л. І. Особливості регулювання ринку освітніх послуг: монографія. Чернівці: Черніг. держ. ін-т економіки і упр. 2011. 183 с.

Сингапурська історія. Мемуари Лі Куан Ю. У 2-х т. К., 2011. 550 с. (Т.1) + 683 с. (Т.2).

Education at a Glance 2019: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, 2019. DOI: <https://doi.org/10.1787/f8d7880d-en>.

Education in China: a Snapshot. OECD. 2016. URL: www.oecd.org/china/Education-in-China-a-snapshot.pdf.

EUA Public Funding Observatory 2019/20. Belgium: European University Association. February 2020. URL: <https://eua.eu/downloads/content/eua%20pfo%202019%20report.pdf>.

Gross domestic spending on R&D. OECD. 2017. URL: <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm>.

Higher Education and Research in China. Federal Department of Foreign Affairs, Embassy of Switzerland in China, Science, Education, and Health section. 2014. 34 с. URL: <http://www.swissnexchina.org/wp-content/uploads/sites/4/2014/07/Report-Higher-Education-in-China.-embassy.pdf>.

International Alliance of Research Universities: About. IARU. URL: <http://www.webcitation.org/69q0Utkub>.

QS Stars University Ratings. 2015. URL: <http://www.topuniversities.com/>

QS World University Rankings. QS. 2021. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2021>.

Santiago P., Tremblay K., Basri E., Arnal E. *Tertiary Education for the Knowledge Society*. Paris: OECD. 2008. URL: <http://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/41266690.pdf>.

Stratégie nationale de l'enseignement supérieur - StraNES. Ministère de l'Enseignement supérieur, de

la Recherche et de l'Innovation. 2015. URL: <http://www.enseignementsup-recherche.gouv.fr/pid30540/strategie-nationale-de-l-enseignement-superieur-stranes.html>.

Tan A. Singapore Budget 2018: Spending needs to grow in healthcare, infrastructure, security and education. Business Times. 2018. URL: <https://www.businesstimes.com.sg/government-economy/singapore-budget-2018/singapore-budget-2018-spending-needs-to-grow-in-healthcare>.

The Global Competitiveness Report 2019. WEF. 2019. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

The Global Innovation Index 2019: *Creating Healthy Lives — The Future of Medical Innovation*. 12th edition. Ithaca, Fontainebleau, Geneva: Cornell University, INSEAD, WIPO, 2019. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019.pdf.

Top 100 world universities 2020 — THE rankings. URL: https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2020/world-ranking#!/page/0/length/25/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats.

U21 Ranking of National Higher Education Systems 2020. University of Melbourne, Universitas 21, University of Birmingham, March 2020. URL: https://universitas21.com/sites/default/files/2020-04/U21-Rankings%20Report_0320_Final_LR%20Single.pdf.

2015 Global R&D Funding Forecast, Battelle and R&D Magazine. 2014. URL: http://battelle.org/docs/default-document-library/2015_global_forecast.pdf

Yong C. 6 universities will not raise tuition fees for citizens. 2020. URL: <https://www.straitstimes.com/singapore/education/6-universities-will-not-raise-tuition-fees-for-citizens>.

Lan F. Budget 2020: Boost in bursaries, other financial assistance for students. 2020. URL: <https://www.businesstimes.com.sg/government-economy/singapore-budget-2020/budget-2020-boost-in-bursaries-other-financial-assistance>.